

IQTISODIY AXBOROTLARNI KOMPYUTERDA QAYTA ISHLASH

Chinoz tuman 2-son Politexnikum

Buxgalteriya hisobi va audit fani o'qituvchisi

Bayduvalov Ulug'bek Ermaxanbetovich

Annotatsiya. *Respublikamizda axborotlashtirish keng yo'lga qo'yilishi bilan undagi xar bir fuqoroga kerakli paytda, kerakli miqdorda, kerakli sifatda olish imkoniyatlari ochilmoqda. Respublikamizdagi viloyatlar, shaxarlar, tumanlarga qarashli korxonalar, tashkilotlar va muassasalar zamonaviy kompyuter texnikalari bilan jixozlanib, ular maxsus qurilmalar (teleforin tarmog'i, modem va boshqalar) yordamida axborotlarni uzatish va qabul qilish imkoniyatiga yega bo'lmoqda.*

Kalit so'zlar: *texnik taminot, matematik taminot, dasturiy taminot, axborot taminoti, tashkiliy taminot, ichki omillar, tashqi omillar.*

Abstract. *With the widespread introduction of information in our republic, every citizen in it has the opportunity to receive it at the right time, in the right amount, and in the right quality. Enterprises, organizations and institutions belonging to regions, cities, districts of our republic are equipped with modern computer equipment, they are able to transmit and receive information with the help of special devices (telephone network, modem, etc.).*

Key words: *technical factor, mathematical factor, software factor, information supply, organizational factor, internal factors, external factors.*

ATning tarkibiy elementlari unga yuklatilgan vazifalar va yechiladigan masalalarning xususiyati orqali aniqlanadi. Shunga kora malumotlar bazasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: -axborotlarni saqlash va himoyalash; - axborotlarni doimo ozgartirish (yangilash, yangi malumotlarni kiritish, ortiqcha malumotlarni ochirish va x.k.) -foydalanuvchi va amaliy dasturlar talablariga kora malumotlarni izlash va tanlash; -aniqlangan malumotlarni qayta ishlash va tegishli usulda natijaviy axborotlarni chiqarish va boshqalar. Yuqorida korsatilgandek, axborotlar malumotlar

bazasida saqlanadi. MB - amaliy dasturlarga bogliq bolmagan holda malum bir tartib asosida ozaro boglangan malumotlar toplamidir. Har qanday malumot fayli kabi, MB ham yozuvlardan tashkil topadi. Yozuvlar esa oz navbatida maydonchalardan hosil qilinadi. Yozuv tezkor va tashqi xotiralar ortasida malumotlar almashish jarayonning eng kichik olchov birligi bolsa, maydoncha - malumotlarni qayta ishlashdagi eng kichik birlik hisoblanadi. MBni tashkil qilish oddiy fayllarni tashkil qilishdan quyidagi ikkita xususiyatiga kora farqlanadi:

-yozuv maydonlarining ifodalanishi malumotlar bilan birgalikda saqlanadi; - malumotlarni qidirishda maxsus usullardan foydalaniladi.

Operatsion tizimning muhitida faoliyat korsatayotgan MB bilan turli amallarni bajarish mumkin emas. Shu sababli ham operatsion tizim asosida ishlaydigan maxsus amaliy dasturlar majmuasi yaratilgan. Bu majmua malumotlar bazasini boshqarish tizimi deb yuritiladi. MBBT - malumotlar bazasini hosil qilish, uni yuritish va foydalanish uchun moljallangan dasturlar va til vositalarining toplami.

MBBTning asosiy qismini boshqarish dasturi tashkil qiladi. Bu dastur MB bilan muloqatni o'rnatishga bogliq bolgan barcha jarayonlarni avtomatlashtiradi. MBBT ishga tushishi bilan uning boshqarish dasturi doimo asosiy xotirada boladi va talablarni qayta ishlashni tashkil qiladi, ularning bajarilish tartibini taminlaydi, amaliy dasturlar va operatsion tizim ortasidagi aloqalarni o'rnatadi. MB dan tegishli amallarni bajarish jarayonlarini nazorat qiladi va boshqalar. MBga kelayotgan talablarni parallel bajarishni tashkil qilish boshqarish dasturining asosiy funktsiyasi hisoblanadi.

MBBTning boshqa qismini malumotlarni qayta ishlash dasturlarining toplami tashkil qiladi. Bu toplamga tarjimonlar (translyatorlar), talab va dasturlash tillari, muharrirlar, servis dasturlari va boshqalar kiradi.

Shunday qilib, malumotlar banki bir necha malumotlar bazasi, boshqarish va amaliy dasturlardan tashkil topadi. Bu elementar AT ga yuklatilgan vazifalarni bajarishda asosiy rol oynaydi. Shu bilan birga, ATning samarali faoliyati uning taminlovchi elementlariga ham bogliqdir. Bu taminot tarkibiga quyidagi elementlar kiradi.

Texnik taminot MB va foydalanuvchilarning ish faoliyatini avtomatlashtirish imkoniyatini yaratadigan texnik vositalardan tashkil topadi. Bunday vositalar jumlasiga EHM, tashqi qurilmalar, axborotni tashish, uzatish vositalari, aloqa tarmoqlari, abonent punktlari va boshqalar kiradi.

Matematik taminot - funktsional masalalarni echish va MBni boshqarish usullari, matematik modellar va algoritmlar to'plamidan tashkil topadi.

Dasturiy taminot - MBning faoliyatini amalga oshirish dasturlari va turli xil qoshimcha vazifalarni bajarish uchun mo'ljallangan servis dasturlarning to'plamidan iborat bo'ladi.

Axborot taminoti - ma'lumotlarni turkumlash va ixchamlashtirish, ifodalash va taqdim etish tizimlaridan tashkil topadi.

Lingvistik taminot - MBBTda foydalaniladigan tillar, lugatlar majmuasi orqali tashkil qilinadi.

Tashkiliy taminot - MBning kundalik faoliyatini ifodalovchi rasmiy hujjatlar, me'yoriy korsatmalar to'plamidan iborat bo'ladi.

Insonning iqsodiy, yekologik, siyosiy va boshqa soxalarda fikirlash doirasining kengayishi axborotli muxitninig sifat va miqdor jixatdan o'zgari,yangi xusiyatga yega bbo'lgan axborotli muxitning kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda. Demak axborotlashtirish vaqtinchalik tadb'ig' yemas, rivojlanishning zarur vositasidir va axborotli muxitning hozirgi rivojlanish darajasidagi holatini informatikasiz qo'llab bo'lmaydi. Axbortllarni tez, sifatli yg'ish saqlash, qayta ishlash va uzatish kabi vazifalarni bajarishda hisoblash texnikasining xizmati beqiyos yekaniga ishonch hosil qilmoqda. Iqsodiyotning boshqarishdagi o'zgarishlar, bozor munossabatlarga o'tish buxgalteriya xisobini tashkil qilish va olib berishga katta ta'sir ko'rsatadi. Xisobning xalqaro tizimlarga o'tishi amalga oshirilmoqda bu uning uslubiyatini yangi shakillarini ishlab chiqarishni talab qilad. Buxgalteriya xisobining axborot tizimi va uning kompyuterda ishlab chiqarishning tashkil qilishning ananaviy shakillari katta o'zgarishlarga uchragan. Xisobchidan korxona moliyaviy xolatining ob'ektiv baholarini bilish, moliyaviy taxlil usullarini yegallash, qimmatli qog'ozlar bilan

ishlashni bilish bozor jarayonlarida pul mablag'lar investitsiyalarini asoslash va boshqalar talab qilinadi.

Axborot texnologiyasining rivojlanish tarixi Axborot texnologiyasining vujudga kelishi va rivojlanishini belgilovchi ichki va tashqi omillar mavjud bo'lib, ular quyidagilar: Ichki omillar Tashqi omillar.

Ichki omillar- bu axborotni poydo bo'lish turlari, xosalari, axborotlar bilan turli amallarni bajarish, uni jamlash uzatish, saqlash va h.k.

Tashqi omillar – bu axborot texnologiyasining texnika – uskunaviy vositalari orqali axborot bilan turli vazifalarni amalga oshirishni bildiradi.

Axborot texnologiyalari jamiyat axborot resurslaridan oqilona foydalanishning yeng muhim omillaridan biri bo'lib, hozirgi vaqtga qadar bir necha bosqichlarni bosib o'tdi.

1 – bosqich. XIX asirning 2 – yarmigacha davom yetgan. Bu bosqichda «qo'llik» axborot texnologiyalari taraqqiy yetgan. Uning vositasi pero,siyoxdon, kitob. Kommunikatsiya ya'ni aloqa odamdan – odamga yoki pochta orqali xat vositasida amalga oshirilgan.

2 - bosqich. XIX asirning oxiri, unda «mexanik» texnologiya rivoj topgan. Uning asosiy vositasi yozuv mashinkasi, arifmometr kabilardan iborat.

3–bosqich. XX asirning boshlariga mansub bo'lib, «yelektromexanik» texnologiyalar bilan farq qiladi. Uning asosiy vositasi sifatida telegraf va telefonlardan foydalanilgan. Bu bosqichda axborot texnologiyasining maqsadi ham o'zgardi. Unda asosiy urg'u axborotni tasvirlash shaklidan uning mazmunini shakllantirishga ko'chiriladi.

4–bosqich. XX asir o'rtalariga to'g'ri kelib, «yelektron» texnologiyalar qo'llanilishi bilan belgilanadi. Bu texnologiyaning asosiy vositasi YEXM lar va ularning asosida tashkil yetiladigan avtomatlashtirilgan boshqarish tizimlari va axborot izlash tizimlaridir.

5–bosqich. XX asirning oxiriga to'g'ri keladi. Bu bosqichda kompyuter texnologiyalari taraqqiy yetdi. Ularning asosiy vositasi turli maqsadlarga mo'ljallangan turli dasturiy vositalarga ega bo'lgan shaxsiy kompyuterlardir. Bu

bosqichda kundalik turmush, madaniyat va boshqa sohalarga mo'ljallangan texnik vositalarning o'zgarishi ro'y berdi. Lokal va global kompyuter tarmoqlari ishlatila boshlandi.

Axborot texnologiyalarini keng qo'llamasdan turib dunyoning zamonaviy rivojlanishi mumkin emas. Ular insoniyat jamiyatining barcha jabhalarida, jumladan, iqtisodiy sohada muhim rol o'ynaydi.

Axborot texnologiyalari yordamida bir qator vazifalar hal qilinadi. Ular iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, shuningdek, uning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuv imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi. Va bu minglab korxonalar, millionlab soliq to'lovchilar, aktsiyadorlar reestri va birja kotirovkalari haqida gapirmasa ham bo'ladi! Bularning barchasi eng yaxshi qaror qabul qilish uchun qayta ishlanishi, baholanishi va xulosalar chiqarilishi kerak bo'lgan katta axborot oqimlarini ifodalaydi. Bunday ish zamonaviy iqtisodchiga ishonib topshirilgan. Shuning uchun ham bunday mutaxassis an'anaviy bilimlardan tashqari bank ishi, menejment asoslari va tashqi iqtisodiy faoliyat, soliq vama'muriy boshqaruv uchun siz axborot tizimlarini qurish imkoniyatiga ega bo'lishingiz kerak.

Bugungi kunda bunday ma'lumotlarni qayta ishlash turli usullar va g'oyalarga ega mustaqil sohadir. Bundan tashqari, ushbu jarayonning alohida elementlari yuqori o'zaro bog'liqlik va yaxshi tashkiliy darajaga erishdi. Bu esa barcha axborotni qayta ishlash vositalarini "iqtisodiy axborot tizimi" (EIS) deb ataladigan muayyan iqtisodiy ob'ektda birlashtirish imkonini beradi. XX asrning 50-yillarida. Birinchi kompyuterlar ishlab chiqilgan va joriy qilingan. Ular ta'sirchan hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash zarurati bo'lgan individual iqtisodiy muammolarni hal qilish uchun mo'ljallangan edi. Bu, masalan, statistik hisobotlarni tayyorlash, ish haqi va boshqalar bilan bog'liq. Bundan tashqari, kompyuter operatorlari turli xil optimallashtirish hisob-kitoblarini amalga oshirdilar. Bunga transport muammolarini hal qilish misol bo'la oladi.

O'n yil o'tgach, korxona boshqaruvi sohasida kompleks avtomatlashtirishni yaratish, shuningdek, mavjud ma'lumotlar bazalari asosida ma'lumotlarni olish integratsiyasini yaratish g'oyasi tug'ildi. Bunday tizimlarni joriy etish faqat 20- asrning 70-yillarida, 3-avlod "aqli mashinalar" yaratilgandan keyin mumkin bo'ldi. Ushbu

kompyuterlar yordamida taqsimlangan terminal tarmog'iga ega kompyuter tizimlari yaratila boshlandi. Biroq, bunday mashinalarning ishonchliligi va tezligi etarli emas edi, bu esa ularni oshirishga imkon beradigan asosiy vositaga aylanishga imkon bermadi.korxonalar samaradorligi.

80-yillarda shaxsiy kompyuterlarni joriy etish jarayoni boshlandi. Boshqaruv xodimlari ulardan foydalana boshladilar. Shu bilan birga, ko'p sonli avtomatlashtirilgan ish stantsiyalari (AWP) yaratildi. Biroq, EISning bu tarqalishi ushbu vositaning mahalliy amalga oshirilishi edi. Shuning uchun ham olib borilayotgan ishlar korxona samaradorligini oshirish uchun boshqaruv funktsiyalarini birlashtirishga imkon bermadi.

XX asrning 90-yillarida telekommunikatsiyalar rivojlana boshladi. Bu jarayon global va moslashuvchan lokal tarmoqlarni yaratishga olib keldi, bu esa hisoblash muammolarini hal qilishga imkon beradi. Aynan ularning paydo bo'lishi bilan korporativ iqtisodiy axborot tizimlarini ishlab chiqish va yanada joriy qilish mumkin bo'ldi. Ular 70-yillarning murakkab avtomatlashtirish imkoniyatlarini 80-yillarda joriy qilingan mahalliy ishlanmalar bilan birlashtirdi. Bugungi kunda iqtisodiy axborot tizimlaridan foydalanish korxonadagi boshqaruv xodimlari faoliyatini bog'lash imkonini beradi, barcha xodimlarning jamoaviy mehnat qilish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, boshqaruv qarorlarini qabul qiladigan menejerlar mavjud ma'lumotlarga asoslanib, o'z ishining asosiy tamoyillarini qayta ko'rib chiqishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Shodiyevich, Rajaboev Shahboz, Rajabboyev Shohzod Shodiyevich, and Usmonov Sunnatillo Berdiquil o'g'li. "ACCOUNTING ISSUES IN THE DIGITAL ECONOMY." CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MATHEMATICAL THEORY AND COMPUTER SCIENCES 4.6 (2023): 80- 84.
2. Shodiyevich R. S., Shodiyevich R. S., Berdiquil o'g'li U. S. ACCOUNTING ISSUES IN THE DIGITAL ECONOMY //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MATHEMATICAL THEORY AND COMPUTER SCIENCES. – 2023. – T. 4. – No. 6. – C. 80-84.

3. Ulugbekovich K. D. et al. Trends of Fast Development of the Service Sector in Uzbekistan //Gospodarka i Innowacje. – 2023. – T. 35. – C. 554-563.
4. Shakhboz R. USING MODERN TECHNOLOGIES TO INCREASE THE EFFECTIVENESS OF TEACHING COMPUTER SCIENCE BASED ON DISTANCE EDUCATION //Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595). – 2023. – T. 3. – No. 7.
5. Shodiyevich, R. S., Shodiyevich, R. S., & o'g'li U. S. B. (2023). ACCOUNTING ISSUES IN THE DIGITAL ECONOMY. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MATHEMATICAL THEORY AND COMPUTER
6. To'lqinjanovna T. N., Shodiyevich R. S. Word Formation by Affixation //INTERNATIONAL JOURNAL OF BUSINESS DIPLOMACY AND ECONOMY. – 2023. – T. 2. – No. 5. – C. 217-222.
7. Shahboz R., Sayidaxon T., Sheroz R. IQTISODIY FANLARNI O 'QITISHDA MULTIMEDIYA VOSITALARIDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYALARI //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – C. 518-520.
8. Shodiyevich R. S., Berdiquil o'g'li U. S., Shodiyevich R. S. The Process of Managing the Flow of Information, in the Example of Accounting //Nexus: Journal of Advances Studies of Engineering Science. – 2023. – T. 2. – No. 5. – C. 99-104.
9. To'lqinjanovna T. N., Shodiyevich R. S. Word Formation by Affixation //INTERNATIONAL JOURNAL OF BUSINESS DIPLOMACY AND ECONOMY. – 2023. – T. 2. – No. 5. – C. 217-222.

"Экономика и социум" No4(119)-2 2024 www.iupr.ru 402